

PALKANSAAJAJÄRJESTÖJEN NAISPUHEENJOHTAJIEN AKTIVISMI VUOSINA 1988–1992

Iris Olavinen

VTM, tutkija, Työväen Arkisto

Palkansaajajärjestöjen naispuheenjohtajat kokoontuivat yhteen keskustelemaan mieltä polttavista aiheista vuosina 1988–1992. Kokoukset olivat naisten epävirallista verkostoitumista palkansaajaliikkeen sisällä. Tarkastelen sitä, millaiset aiheet naispuheenjohtajia puhuttivat, millaista toimintaa kokoontumisista versoi ja millaisia muistoja kokouksiin osallistujille on niistä jäänyt.

Kokouksista kirjoitettiin muistioita ja muistiinpanoja sekä luotiin yhteisiä kannanottoja, esityksiä ja lehdistötiedotteita. Kuvaa täydentääkseni haastattelin vuonna 2020 kolmea SAK:laista ja yhtä TVK:laista kokouksiin osallistunutta johtajaa. Hyödynnän muistitietoa ja aikalaislähteitä rinnakkain nostaten tarkasteluun naisten toimijuuden ja antaen tilaa heidän omalle kerronnalleen.

Taustaa – naiset ay-liikkeessä

Ammattiyhdistysliike näyttäytyi hyvin miehenä ja miesjohtoisena aina 1980-luvulle asti. Naisilla oli ollut hetkellisesti vahva edustus vuosina 1907–1930 toimineen Suomen Ammattijärjestön (SAJ) hallinnossa, kun kaksi viidestä toimikuntaan valitusta oli naisia, jotka edustivat pesijättäriä ja ompelijattaria. Pian naiset jäivät kuitenkin sivuun. Heitä hoidettiin mukaan ammattiyhdistysliikkeen edunvalvontaa oppimaan perustamalla SAJ:hin naisjaosto ensi kerran vuonna 1923. Toisen kerran jaosto perustettiin vuonna 1937, jolloin SAJ oli jo lakkautettu ja tilalle oli perustettu SAK. Sen naisjaosto toimi hieman

eri nimillä aina vuoteen 1986 asti, jolloin sitä korvaamaan perustettiin tasa-arvovaliokunta. SAJ:n ja SAK:n naisjaostoilla on katsottu olleen merkittävä vaikutus esimerkiksi äitiysloman ja -suojelun kehittämisessä sekä palkkatasa-arvoasian ja naisten työssäkäyntimahdollisuuksien edistämässä.

Naisten siirtyminen palkkatyöhön yhä sankemmin joukoin mahdollistui kunnallisen päiväkotijärjestelmän ja vuoden 1973 päivähoidotlain myötä. Naiset valtasivat kaupan- ja palvelualan sekä hoivaan ja kasvatukseen liittyviä työpaikkoja. Teollisuudessa naisvaltaisia aloja olivat tekstiili- ja vaatetusalat. Naisten osuus palkansaajajärjestöissä kasvoi 1970-luvulla harppauksin, ja 1980-luvun lopulla naisjäsenet muodostivat niissä enemmistön. Toimihenkilöiden määrä ylitti samalla työntekijöiden määrän, mikä johtui juuri naisjäsenien määrän kasvusta. Naisten edustus palkansaajaliikkeen jäsenistössä oli siis 1980-luvulle tultaessa jo vahva, mutta edustus sen päättävissä elimissä varsin vaatimaton. Myös palkka-kehitys oli jäänyt polkemaan paikoilleen, vaikka ILO:n sopimus samapalkkaisuudesta oli ratifioitu jo vuonna 1962. Vuonna 1980 naisten palkat olivat 68 prosenttia miesten palkoista, mistä ne nousivat 74 prosenttiin vuonna 1986.

Kahdeksankymmenluvulla palkansaajajärjestöjen naisjaostotoiminta hiipui tasa-arvo toiminnan tieltä. Kun YK hyväksyi vuonna 1979 naisten syrjinnän poistamista koskevan yleissopimuksen, Suomessa syntyi painetta

ryhtyä toimiin tasa-arvolain säätämiseksi muiden Pohjoismaiden esimerkkiä seuraten. Tasa-arvolain (1986) ja sen valmistelun myötä palkansaajakeskusjärjestöjenkin toimintaa alkoivat hiljalleen muokata tasa-arvotyöryhmät ja -valiokunnat tasa-arvosuhteereineen. Palkansaajakeskusjärjestöjen yhteisen tasa-arvotyöryhmän raportti ilmestyi vuonna 1989. Naispuheenjohtajien yhteiset epäviralliset kokoontumiset käynnistyivät palkansaajien keskusjärjestön yhä tiiviimmäksi käyneen virallisen yhteistyön ja tasa-arvotyön vanaudessa.

Kokousten käynnistyminen

Silmiinpistävä käänne ay-liikkeen naisistumisessa oli kolmen naisen valinta vuonna 1986 SAK:n jäsenliittojen johtoon. Tuulikki Kannisto nousi johtamaan Tekstiili- ja vaatetustyöväen Liittoa, Maj-Len Remahl Liiketyöntekijäin Liittoa ja Hilikka Häkkinen Kumi- ja Nahkatyöväen Liittoa. SAK:laisissa ammattiliitoissa naisjohtajia oli ollut aiemmin vain tekstiili- ja vaatetusalaalla: ensin vuosina 1907–1911 toimineessa Ompelijattarien liitossa ja seuraavan kerran vuonna 1947 Vaatetustyöläisten Liitossa, kun sen puheenjohtajaksi valittiin tuolloin Elina Vuohio.

Toimihenkilö- ja Virkamiesjärjestöjen Keskusliitto TVK sai neljästä 1980- ja 1990-luvuilla vaikuttaneesta palkansaajien keskusjärjestöstä (SAK, TVK, STTK, Akava) ensimmäisenä naispuolisen puheenjohtajan. Riitta Prusti valittiin vuonna 1984 järjestön 2. puheenjohtajaksi ja vuonna 1992 puheenjohtajaksi. 1980-luvun lopulla TVK oli jäsenistöltään selvästi naisvaltainen, kun taas SAK:ssa ja Akavassa sukupuoli jakaantuivat suhteellisen tasaisesti ja STTK oli selvästi miesvaltainen.

Kahdeksankymmenluvun loppupuoliskolla eri keskusjärjestöihin kuuluvista ammattiliitoista löytyi jo useita naispuheenjohtajia. TVK:n Riitta Prustin aloitteesta palkansaajajärjestöjen naispuheenjohtajat kokoontuivat ensi kerran vuoden 1987–1988 vaiheilla. Prusti muisteli:

[S]illon [...] tuli mieleen vaan, että hyvänen aika, että muissa keskusjärjestöissä ei ole keskusjärjestötasolla naisia, mutta on [ammattiliittojen] naispuheenjohtajia, ja me ei edes tunneta, hyvä että nimeltä tunnettiin toisiamme!

Kokoontumisia pidettiin kuukausittain, toisinaan tiheämmin. Keskeiseksi motiiviksi tapaamisten käynnistämiseksi nousi johtajien muistelussa tutustuminen muihin palkansaajaliikkeen naisjohtajiin. Niin kokousten osallistujatietojen kuin muistelujenkin mukaan vaikuttaa siltä, että osallistujien rajaaminen pelkästään puheenjohtajiin oli toissijaista siihen nähden, että kokouksiin saataisiin kattava naisetustus kaikista neljästä palkansaajien keskusjärjestöstä: ”kokouksiin kutsutaan myös naisvaltaisten liittojen päättävissä asemassa olevia sihteerejä SAK:laisesta kentästä” (9.2.1990 kokousmuistio).

Toinen keskeinen muistelijoitten esille nostama motiivi kokouksille oli palkansaajaliikkeen naisten äänen saaminen kuuluville työehtosopimusneuvotteluissa, erityisesti tulopoliittista kokonaisratkaisua koskevissa neuvotteluissa. Liiketyöntekijäin Liiton entinen puheenjohtaja Maj-Len Remahl muisteli: ”[T]oivottiin, et kun ne menee sinne tupo-pöytä, niin niillä on meidänkin, [...] joka keskusjärjestöllä ois näitä naisten tärkeitä pitämiä asioita mukana.” Tuponeuvotteluihin osallistunut Prusti muisteli, että ainoana naisena oli hankalaa saada muita kiinnostumaan omista ehdotuksista: ”[N]aisten ääni ei kuulunu siellä keskusjärjestöjen pöydissä. Että tää oli niinku ihan selkeesti se tavoite [naispuheenjohtajien kokouksille].”

Yhteisten tavoitteiden löytyminen

Naispuheenjohtajat edustivat hyvin laajaa joukkoa palkansaajia korkeakoulutetuista kouluttamattomiin, liiketyöntekijöistä ja tekstiilityöntekijöistä toimistotyöntekijöihin ja psykologeihin.

Ristivetoa kokouksissa aiheuttikin yhtäältä koulutustausta, jota akavalaisten koettiin tuovan liikaa esille. Toisaalta haasteena oli löytää

kaikkien yhteisesti hyväksymiä tavoitteita. Yhdistäviä teemoja kuitenkin löydettiin. Remahl totesi:

[V]aikka naiset nyt oli eri keskusjärjestöistä, niin kaikilla naisilla oli [...] tietysti ne omat ongelmansa eli se palkka ja sitten se työ ja perheen yhteensovittaminen ja nämä tutut asiat, jotka [...] naisia seuraa läpi elämän.

Tekstiili- ja vaatetustyöntekijöiden liiton entinen puheenjohtaja Pirkko Oksa, joka oli toiminut myös SAK:n naisvaliokunnassa, muisteli, että naisia yhdisti keskusteluissa ”näät sosiaalipuolen asiat [...] että nehän nyt kosketti jokaista naista, oli se sitten töissä missä hyvänsä”.

Kokousaineistojen mukaan tavoitteina olivat vuosien mittaan muun muassa palkkaerojen poistaminen, naisvaltaisten alojen ja ammattien arvostuksen lisääminen, naisten aikuiskoulutukseen panostaminen, ”naisten jämäköittäminen” ja rohkaisu ay-aktivismiin sekä eduskuntaryhmiin vetoaminen tasa-arvoisen verotuspolitiikan ja äitiyslomien uudistamisen puolesta. Muisteluissa nostettiin esille tärkeänä tavoitteena myös pyrkimys saada useampia naisia ay-liikkeen johtotehtäviin.

Tulopoliittisiin sopimuksiin pyrittiin vaikuttamaan keskusjärjestöjen hallituksissa, naispuheenjohtajien yhteisillä kannanotoilla ja antamalla Prustille henkistä taustatukea, kun hän osallistui ainoana naisena TVK:n 2. puheenjohtajan ominaisuudessa tupo-neuvotteluihin.

Remahl ja Prusti muistelivat, että muun muassa Ruotsissa työmarkkinaneuvotteluissa oli pyritty edistämään naistyöntekijöiden asiaa tasa-arvoerillä eli antamalla naisvaltaisille aloille oma erillinen palkankorotus. Esimerkiksi innosti Suomessa. Mallia esitti keskusjärjestöistä ensimmäisenä TVK. Tasa-arvoerät saatiin Suomessa neuvotelluksi ensi kerran vuosien 1988–1990 tupo-neuvotteluissa, osin naispuheenjohtajien vaikutuksesta. Remahl kiinnitti tähän huomiota:

Prustihan siellä [tupo-pöydässä] oli ja hänellä oli koko naisporukan tuki takana, ei nyt kovasti SAK:ssa nyt ainakaan virallisesti meidän tavoitteita ammuttu alas mutta sitten käytännön lopputuloks oli kumminkin aina aika laiha tässä palkka-tasa-arvoissa ja tasa-arvoerissä ja näissä.

Prusti piti tasa-arvoerästä taistelemista ansiokkaana, vaikka korotus jäi marginaaliseksi:

[M]ä sanoin, et minä en tuu panee nimeäni peräin, jos ei siinä oo tasa-arvoerää.

No, sehän vaatimus oli vissiin oisko ollu yksi prosentti. Niin se oli puoli sitten, 0,5.

[...] Ja mä pidin sitä kuitenkin suurena saavutuksena, et [...] työnantajakin sen hyväksyi, koska työnantajat vastusti tätä henkeen ja vereen.

Toiminnan strategioita

Naispuheenjohtajien ajatus työnarviontityöryhmän perustamisesta löysi tiensä palkansaajakeskusjärjestöjen tasa-arvotyöryhmän raportin esityksiin. Työnarviontityöryhmän perustamisesta päätettiinkin työmarkkinajärjestöjen kesken vuoden 1989 tupossa. Työnarvioinnin kriteerien uudistamisen uskottiin tasaavan sukupuolten välisiä palkkaeroja. Puheenjohtajat vaativat tilastojen tekemistä sukupuolittain ja tukeutuivat sukupuolet esiin nostaviin tutkimuksiin palkansaajajärjestöistä kutsuen asiantuntijoita kokouksiinsa esittelmään tutkimuksia.

Naispuheenjohtajat edistivät tavoitteitaan myös julkisuudessa. He julkaisivat kannanottojaan lehdistötiedotteina, järjestivät lehdistötilaisuuksia – yhden näistä tilaisuuksista naistoimittajille. He lähestyivät kannanotoin ja esityksin eduskuntaryhmiä ja laman myötä maan hallitusta.

Vuonna 1990 naispuheenjohtajien toiminta näkyi ulospäin: aluetoimintaa suunniteltiin yhdessä keskusjärjestöjen tasa-arvotoimikuntien kanssa. Naispuheenjohtajat kiersivät puhumassa eri paikkakunnilla ja järjestivät syksyllä pohjoismaisena yhteistyönä seminaarin.

Palkansaajajärjestöjen naispuheenjohtajia eduskuntavaalien alla vuonna 1987. Istumassa vas. Tuulikki Kannisto (Tekstiili- ja vaateustyöväen liitto, SAK), Maj-Len Remahl (Liikealan ammattiliitto, SAK), Riitta Prusti (TVK:n 2. puheenjohtaja) sekä Hilikka Häkkilä (Kumi- ja nahkatyöväen Liitto, SAK). Seisomassa vas. Eila Salminen (Valtion laitosten ja yhtiöiden toimihenkilöliitto VLTL, TVK) Salme Pihl (Suomen Apuhoitajaliitto, TVK), Ulla Aittokoski (Suomen Farmasialiitto, Akava) ja Tuulikki Väliniemi (Suomen Teollisuustoimihenkilöiden Liitto, TVK). Kuva: Esa Rajamäki / Työväen Arkisto.

Laman iskiessä vuonna 1991, ja maan hallituksen esiteltyä säästökohteitaan, naispuheenjohtajat valtasi kriisitietoisuus. He painottivat tapaamistensa tiivistämistä ja esittivät maan hallitukselle vaihtohtoisen esityksen leikkauksista ja investointitarpeista. Lehdistötiedote ”Näpit irti naisten palkoista” julkaistiin 1. lokakuuta 1991. Kokousmuistiossa 27. helmikuuta 1992 todettiin, että palkansaajakeskusjärjestöjen yhteinen kannanotto hallituksen säästötoimiin vaati ”terästämistä”, jotta laman yli päästäisiin ilman peruspalveluiden supistamista.

Prusti valittiin ensimmäisenä naisena keskusjärjestön johtoon TVK:n puheenjohtajaksi toukokuussa 1992. Pesti jäi lyhytaikaiseksi, sillä järjestö hakeutui konkurssiin saman vuo-

den syyskuussa. Samalla naispuheenjohtajien kokoukset päättyivät äkisti. Lama pyyhki palkansaajajärjestöjen naispuheenjohtajien kokoukset historiaan.

Naiset ottavat tilaa

Naispuheenjohtajilla näytti olevan ristiriitainen rooli: toisaalta he puhuivat ja kirjoittivat naisten ja naisvaltaisten alojen ongelmista työelämässä ja ay-liikkeen sisällä, toisaalta heidän tuli ajaa jäsenistönsä asiaa sukupuoleen katsoimatta. Kumi- ja Nahkatyöväen Liiton entinen puheenjohtaja Hilikka Häkkilä muisteli, että hänen edustamallaan alalla ei juuri pidetty naisasialla ratsastamisesta. Alalla toimi myös pienipalkkaisia miehiä, jotka kokivat jäävänsä syrjään. Naisten näkökulma palkkatasa-

arvoon ohitettiin myös Prustin muistelun mukaan näkemyksellä, että ”eihän vaan naiset oo pienipalkkasia, vaan kyllä on miehiäkin”.

Naispuheenjohtajien kokoontumiset epävirallisissa puitteissa herättivät Prustin mukaan aluksi ärtymystä palkansaajaliikkeen sisällä: ”ja tää oikeestaan nauratti meitä monia sen takia, että miehet kokoontuu saunaporukoissa millon missäkin yli puolue- ja yli niinku keskustajärjestörajojen”.

Vaikka kaikki haastateltavat naisjohtajat eivät olleet kokeneet sukupuolensa perusteella syrjintää, löytyi myös toisenlaisia kokemuksia. Häkkilä muisteli:

[T]yönantajapuolen neuvottelija puhu liiton miestoimitsijalle, tavallaan [...] ohitti minut ja sitten pari kertaa tota mä jäin keskustelemaan heidän kanssa siitä ja sanoin, että jos tämä jatkuu näin, että mä huomaan, että te ette osaa neuvotella, ymmärrä sitä, että minä oon se joka päättän teidän, tehdäänkö työehtosopimus vaiko eikö, niin tota näitä neuvotteluita, nää voidaan katkasta aika helpolla ja me käytiin hyvin tuota perusteellinen keskustelu.

Oksa näki asian samalla tavoin:

[N]iin kyllähän se aikansa vaati suoraan sanotuna, [...] tavallaan ruvettiin arvostamaan saman arvoisena puheenjohtajana, kun jotakin miesvaltaisten alojen puheenjohtajaa, kyllähän siinä oli kaikenlaisia tuntemuksia välillä.

Häkkilä koki naispuheenjohtajien tehneen 1980-luvulla pioneerityötä siinä, että he puheenjohtajavastuuta ottamalla raivasivat tietä muille päättäjänaisille:

[O]n siitä ilonen, et naisten osuus on kasvanut, naisia on päättävissä elimissä ja se on muuttunu ihan totaalisesti se ja mä oon sitä mieltä, että kyllä me varmaan oltiin uranuurtajia siinä, että uskallettiin ottaa ne puheenjohtajavastuut sillon itsellemme ja tavallaan avattiin naisille tietä ay-liikkeeseen.

Naisten kokoontumisten konkreettiset vaikutukset ay-politiikkaan olivat muisteluiden perusteella vähäisiä. Remahl huomautti, ettei

naispuheenjohtajien toimintaa ollut resursoitu virallisen ay-järjestötoiminnan tavoin ja että se oli osin päällekkäistä keskusjärjestöjen tasa-arvoelinten toiminnan kanssa.

Häkkilä muistutti vielä naispuheenjohtajien ristiriitaisesta roolista:

Me saatiin lehdistöön tiedotteita ja ajatuksiamme kyllä.

[T]eollisuusliiton puheenjohtaja ei kovin paljoa pysty puhumaan terveydenhoitoalan jäsenten palkkojen korotuksesta, kun pitää pitää huolta omista jäsenistään, et se ristiriitahan siinä on.

Naisjohtajien kokoontumiset koettiin muistoissa tärkeiksi kokemusten vaihtamisen ja vertaistuen lähteiksi. Remahl esitti: ”[S]e, että naiset kumminkin kokoontui ja keskusteli vakavasti näistä asioista, minusta se oli sinänsä ihan hyvä asia, että ja vähän [...] raotettiin [...] toisten liittojen ajatuksia ja ongelmia.” Myös Prusti havaitsi tämän: ”Et kyl se oli aika hyvä juttu [...], että justiin tää, että mitä kukin oli miettiny siellä omassa liitossaan, ja sai sitten niinku semmosta tukea toisilta.” Häkkilä arvioi asiaa samalla tavoin:

[N]aisten yhteiset palaverit ja yhteistyö se oli hirveen tärkeitä, se oli henkisesti ja sosiaalista toimintaa aika paljon [...] jokainen aika rehellisesti kerto omista neuvotteluista ja sitten voi verrata ja antoi eväitä siihen omaan työhönsä.

Jälkisanat

Naispuheenjohtajien kokoontumiset vaikuttavat olleen osin jatkumoa naisjaostojen ja -valiokuntien työlle, kun työmarkkinoiden kehittämistä mietittiin naisporukassa juuri naisten kohtaamien haasteiden kannalta. Toiminnassa oli myös päällekkäisyyttä palkansaajakeskusjärjestöjen tasa-arvoelinten työn kanssa. Kyse oli epävirallisesta, vapaaehtoisesta ja omaehtoisesta aktivimisesta, naisjohtajien versiosta naisasian ja palkkatasa-arvon ajamiseksi sekä omien verkostojen kasvattamisesta.

Koko palkansaajaliikettä läpäisevä verkosto kohtasi vaikutustyössään haasteita naisjohta-

jien edustamien alojen laajan kirjon, koulutustaustan, alakohtaisesti määriteltyjen edunvalvonnan painopiste-erojen ja toiminnan epävirallisuudesta johtuvien niukkojen reursien vuoksi. Johtajat tasapainoilivat eri rooleissa pyrkien toisaalta edustamaan keskusjärjestönsä ja liittonsa linjauksia, jotka koskivat sekä nais- että miesjäseniä, toisaalta keskustellen kokouksissa ja julkisuudessa naisvaltaisten alojen ja naispalkansaajien asian ajamisesta. Tasa-arvoerän ja työnarvioinnin uudistamistyön saaminen osaksi tulopoliittisia kokonaisratkaisuja kokosi naispuheenjohtajat tiiviiksi yhteisrintamaksi.

Naispuheenjohtajat lähestyivät omin kannanotoin eduskuntaryhmiä sekä maan hallitusta lakiuudistusten ja tasa-arvoa edistävän budjettipolitiikan toivossa. TVK:n konkurssin ja kokoontumisten päättymisten myötä naispuheenjohtajien vaikuttamistyö jäi kesken. Naispuheenjohtajat kokivat jälkikäteen vaikuttustyönsä konkreettiset tulokset työelämän tasa-arvon saavuttamisen kannalta vaatimattomiksi. Oma pioneerityö tilan raivaamiseksi naisjohtajille kuitenkin tunnustettiin.

Naisjohtajien muistoissa kokousten suurin henkilökohtainen merkitys oli niiden sosiaalinen puoli: kokemusten ja tiedon vaihtaminen sekä henkinen tuki yhteisesti sovittujen tavoitteiden viemiseksi eteenpäin.

Lähteet

Arkistolähteet

Työväen Arkisto (TA), Helsinki.

Riitta Prustin henkilöarkisto.

Työväen Muistitietotoimikunta. Sitomattomat haastattelut ay-naisjohtajilta Hilikka Häkkinen, Maj-Len Remahl, Pirkko Oksanen ja Riitta Prusti vuodelta 2020.

Kirjallisuus

Ala-Kapee, Pirjo, Marjaana Valkonen & Pirkko Österberg. *Nainen SAK:laisessa ammattiyhdistysliikkeessä:*

Katsaus naisten asioiden kehitykseen sekä naisten järjestäytymiseen ja toimintaan. Helsinki: Suomen ammattiliittojen keskusjärjestö SAK, 1979.

Bergholm, Tapio. *Sopimusyhteiskunnan synty. Vol. 2, Hajaannuksesta tulopoliittikkaan: Suomen Ammattiyhdistysten Keskusliitto 1956–1969.* Helsinki: Ota-va, 2007.

Bergholm, Tapio. *Laatua ja vapaa-aikaa: Suomen Ammattiyhdistysten Keskusliitto vuodesta 1977.* Vol. 2, *Tulopoliittikan aika.* Helsinki: Suomen Ammattiliittojen Keskusjärjestö; Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2018.

Bergholm, Tapio & Markku Sippola. “The Restructuring of Finnish Trade Unions: The Growing Importance of Women.” *Nordic journal of working life studies* 12, No. S8 (2022): 73–89. <https://doi.org/10.18291/njwls.129504>.

Cook, Alice H, Arlene Daniels & Val R. Lorwin. *The Most Difficult Revolution: Women and Trade Unions.* Ithaca: Cornell University Press, 1992.

Kurvinen, Heidi. ”Aikalaistekstiaineiston ja muistitiedon ristiinlukemisesta: Naisjournalismikeskustelu 1980-luvun lopun Suomessa.” Teoksessa *Muistitietotutkimuksen paikka: Teoriat, käytännöt ja muutos*, toimittaneet Ulla Savolainen & Riikka Taavetti, 355–367. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia No. 1478. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura, 2022. <https://doi.org/10.21435/skstr.1478>.

Levä, Ilkka. *Tomihenkilöt neuvottelupöydässä: Järjestöt työmarkkinoiden taitekohdassa 1945–2015.* Helsinki: Gaudeamus, 2021.

Mikkonen, Eine. *Minäkö SAKissa: Tutkimus SAK:n naisjäsenistöstä.* Helsinki: Suomen ammattiliittojen keskusjärjestö, 1989.

Palkansaajakeskusjärjestöjen tasa-arvotyöryhmä & Riitta Partinen. *Tasa-arvotyöryhmän raportti.* Helsinki: Suomen ammattiliittojen keskusjärjestö, 1989.

Seretin, Leena. *STTK 50 vuotta: Matkalla edunvalvonnan eturiviin.* Helsinki: STTK, 1996.

Virta, Sirpa. *Naisten asema suomalaisessa palkansaajaliikkeessä.* Tutkimuksia no. 84. Tampere: Tampereen yliopisto, 1985.

Verkkosivut

”Aikaisemmat tulokierrokset. 30 vuotta Tupoja.” Haettu 21.6.2023. <http://netti.sak.fi/sak/tupo/tupo30v1.html#1988>.